

УДК 376.016-056.36:811.161.2

І.В. Дмитрієва

ЗБАГАЧЕННЯ СЛОВНИКОВОГО ЗАПАСУ УЧНІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ ШКОЛИ ДІЄСЛІВНИМИ ФОРМАМИ

У даній статті розглянуто проблему збагачення в учнів старших класів допоміжної школи словникового запасу дієслівними формами; запропоновано систему вправ, спрямованих на збагачення словникового складу школярів; визначено основні педагогічні умови, за яких така робота відбуватиметься більш ефективно.

Ключові слова: розумово відсталі учні, словниковий запас, дієслівні форми.

В данной статье рассматривается проблема обогащения словарного запаса учащихся старших классов вспомогательной школы глагольными формами; предложена система упражнений, направленных на обогащение словарного запаса учеников; определены педагогические условия, при которых такая работа осуществляется эффективнее.

Ключевые слова: умственно отсталые учащиеся, словарный запас, глагольные формы.

Методика викладання української мови в допоміжній школі як наука прагне віднайти шляхи найбільш результативного навчання, зокрема визначити мету викладання мови, обґрунтувати загальнодидактичні та методичні принципи навчання з урахуванням закономірностей засвоєння розумово відсталими учнями фонетики, лексики, граматики, правопису, вмотивувати найефективніші спеціальні методи й прийоми активізації, упорядкування, спрямування та підкріплення пізнавальної діяльності школярів, виявити недоліки у викладанні і долати їх. Підвищення наукового рівня шкільного курсу рідної мови сприяє встановленню оптимального співвідношення між теорією і практичним засвоєнням учнями з вадами розумового розвитку програмового матеріалу, формуванням умінь і навичок усного й писемного мовлення. "Українська мова – це державна мова України, основний засіб спілкування її народу. Як навчальний предмет, вона виконує функції пізнання і слугує об'єктом пізнання, засобу корекції та розвитку особистості, її самовираження" - зазначається в "Програмі "Українська мова" для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей" [6, С. 3].

Вивчення мови, невіддільне від розвитку усного і писемного

мовлення учнів, передбачає активізацію й збагачення їхнього словникового запасу, оволодіння нормами літературної мови на всіх рівнях, формування в школярів умінь і навичок зв'язного викладу думок. На уроках рідної мови учні оволодівають мовними засобами, а саме, словами та їх формами, вчать розуміти семантику слів, використовувати лексичні одиниці якомога точно і доречно в мовленнєвій практиці, як у школі, так і в повсякденному спілкуванні. Саме тому провідними методичними принципами навчання виступають взаємозв'язок усної та писемної форм мовлення в процесі їх розвитку, обов'язкова мотивація мовної та мовленнєвої діяльності учнів, формування почуття мови та опора на нього в навчальній діяльності дітей, комунікативна спрямованість навчання, єдність в реалізації двох напрямків роботи: розвитку мовлення та мислення.

Розвинене мовлення людини – не тільки форма думки, а й сама думка, супутник мислення, свідомості, джерело пам'яті. В. Бадер вказує, що саме "мовна поведінка як частина загальної поведінки людини свідчить як про рівень розумового розвитку, так і про рівень її виховання, вона репрезентує людину в цілому" [2, С.31]. Створені за допомогою мови образи, описи подій, якостей, властивостей найрізноманітніших виявів життя людей є дійовим показником розвитку пізнавальної діяльності людини. Ознайомлення із словниковим багатством української мови, своєрідністю її звукової та інтонаційної системи, словотворчими властивостями, особливостями граматичної будови, художньо-зображувальними засобами розкриває учням духовне багатство нашого народу, сприяє вихованню національної свідомості.

У програмі з української мови (укладач – Кравець Н.П.) вказується, що комунікативна лінія змісту програми передбачає формування у школярів чотирьох видів мовленнєвої діяльності – аудіювання, говоріння, читання, письма [6]. Основним завданням таких занять є "формування вмінь сприймати усне та писемне мовлення, відтворювати його, працювати з усними і письмовими висловлюваннями різних типів, стилів і жанрів мовлення, з якими учні щоденно стикатимуться як у процесі навчальної діяльності, так і в подальшій майбутній діяльності" [6, С. 4]. Отже, робота спрямовується на активне і цілеспрямоване збагачення і удосконалення мовлення учнів, безпосередню підготовку до складання учнями різних типів текстів, розвиток логічного мислення, розширення кругозору учнів, виховання потреби учнів у спілкуванні. Крім цього, в процесі роботи над формуванням власної мовленнєвої діяльності учні оволодівають і контекстовими уміннями, тобто вчать висловлюватись на тему, підпорядковуючи висловлювання основній думці вихідного тексту, відбирати матеріал, визначаючи в ньому головне і другорядне, використовувати відібраний матеріал у потрібному порядку.

Слід зазначити, що у процесі розвитку зв'язного мовлення в учнів

допоміжної школи важливу роль відіграє словотворча робота з дієсловами та вміння оперувати цими словами відповідно до завдань мовного і мовленнєвого характеру, а також у повсякденній комунікативній практиці. Встановлення словотворчих зв'язків дієслова із спорідненими словами та свідоме засвоєння їх семантики слугує базисом для закріплення у свідомості учнів понять, що позначають похідні лексеми. Важливість та актуальність цього завдання обумовлюється тим, що дієслово є одним із основних компонентів речення, яке забезпечує більш вдале оформлення висловлювання та сприяє вираженню значення його головної ідеї.

Аналіз досліджень і публікацій з вищезначеної проблеми. Основні теоретичні положення щодо розв'язання проблеми збагачення словникового запасу учнів допоміжної школи ґрунтується на наукових концепціях Л. Виготського, О.Леонт'єва, В. Петрової, Ж.Шиф та ін., що розкривають взаємозв'язок мовленнєвого та мисленнєвого розвитку школярів. Формування мовленнєвих навичок розумово відсталих учнів, а саме, збагачення їхнього словникового запасу, здійснюється за умов цілеспрямованої реалізації корекційно-розвивальної функції навчання рідної мови.

Для нашого дослідження цінними є наукові праці Д.Ельконіна, Л.Занкова, В.Репкіна та ін., де визначено основні напрямки інтелектуально-мовленнєвого розвитку дітей, які розвиваються нормально, у процесі активного засвоєння похідної лексики (оволодіння операціями аналізу та синтезу, абстрагування та конкретизації, порівняння, узагальнення і переносу тощо). Науковці стверджують, що розвивальна спрямованість процесу збагачення словника у дітей на словотворчій основі передбачає опору на діяльність механізмів їхньої пам'яті, а саме, на асоціативне запам'ятовування лексичного матеріалу.

Вважаємо за необхідне вказати, що у комплексі завдань з розвитку зв'язного мовлення у дітей, які розвиваються нормально, ученими виокремлюється робота, що націлена на формування уміння добирати найбільш точні слова для вираження власних почуттів і думок у зв'язній формі. Так, А.Богущ, В.Бадер, М.Львов, Р.Пархоменко, О.Хорошковська та ін. вважають що, головним у вирішенні проблеми лексичного складу є не кількісні показники запам'ятовування дітьми похідних слів, а глибина усвідомлення ними смислової сторони лексичних одиниць, активне оперування ними у процесі мовленнєвого спілкування.

Вивчення лінгвістичної літератури (В.Виноградов, В.Кодухов, М.Шанський та ін.) допомогло нам визначити значимість морфеми як мовної одиниці, сутність словотворчого аналізу, словотвірне значення дієслівних афіксів як компоненту лексичного значення похідного слова і семантичного виразника відношень між мотивуючим і похідним словами.

У корекційній психопедагогіці питанням розвитку зв'язного мовлення розумово відсталих школярів та збагачення їхнього словникового запасу також постійно приділяється багато уваги. Науковцями (А.Аксьонова, Л.Вавіна, В.Воронкова, М.Гнезділов, Н.Кравець, В.Петрова, Г.Піонтківська, Н.Тарасенко та ін.) визначено основні механізми оволодіння даною категорією дітей основами словотворення та з'ясовано педагогічні умови його формування.

Досягнення лінгвістики, лінгводидактики, загальної та спеціальної психології та педагогіки з проблеми словотворення дозволяють нам визначити основні напрями роботи з удосконалення словникового складу учнів допоміжної школи, зокрема засобами дієслів афіксального словотворення.

Мета статті – розкрити основні шляхи підвищення ефективності роботи зі збагачення словникового запасу учнів допоміжної школи дієслівними формами.

Виклад основного матеріалу. За результатами аналізу наукових праць нами визначено, що головним у вирішенні проблеми лексичного складу розумово відсталих школярів є усвідомлення ними смислової сторони лексичних одиниць та активно мотивоване оперування ними у процесі мовленнєвого спілкування.

Аналіз практики роботи на уроках української мови в допоміжній школі засвідчив, що вчителями надається перевага засвоєнню та активізації інших лексичних одиниць у мовленні розумово відсталих учнів, аніж дієслівних форм, спостерігається недостатня орієнтація на усвідомлення школярами взаємодії семантичного відтінку афікса та похідного слова, в роботі практиками застосовуються здебільшого одноманітні форми та прийоми роботи.

З'ясування словотворчих умінь, активного і пасивного словника щодо вживання, розуміння значень дієслівних форм учнями допоміжної школи засвідчив недостатню увагу до словотворчої роботи в навчальному курсі української мови, а також наявність значного числа відхилень від словотворчої норми у процесі конструювання похідних лексем із заданим значенням за допомогою афіксів. Робота щодо ознайомлення розумово відсталих учнів із утворенням дієслів за допомогою різноманітних словотворчих засобів проводиться не завжди послідовно і цілеспрямовано.

Нами було виявлено типові помилки в засвоєнні афіксальних дієслів учнями старших класів допоміжної школи, це: неточність вживання в мовленні дієслівних форм, недостатня кількість дієслівних афіксів, якими користуються учні під час утворення похідного слова чи словоформи, семантичні заміни одного афікса іншими, невідповідність нормі вживання дієслівної форми в контексті, змішування значення дієслів різних семантичних груп (дієслів руху, дії, стану).

Основними педагогічними умовами збагачення словникового запасу

учнів допоміжної школи дієслівними формами нами було визначено наступні:

- позитивна мотивація збагачення словникового запасу учнів новими дієсловами;
- раціональне поєднання різних типів і видів вправ мовного і мовленнєвого характеру, їх максимальна насиченість лексичним матеріалом, що підлягає свідомому засвоєнню і активно мотивованому використанню;
- робота з тематичним словником;
- поетапність словникової роботи в різних видах діяльності;
- активізація вживання дієслівних форм відповідно запропонованої ситуації спілкування чи контексту;
- зовнішній контроль за свідомим, правильним та доцільним вживанням лексичних одиниць, що активізує та стимулює самоконтроль мовлення учнів.

Методику роботи зі збагачення словникового запасу учнів допоміжної школи дієслівними формами пропонуємо розділити на декілька етапів.

Мета першого етапу полягає в ознайомленні учнів із основними афіксальними засобами словотворення та формотворення дієслів дії, руху та стану, їх семантикою і функціями. Доцільним є розробка тематичного словника дієслів дії, руху, стану та системи вправ пояснювально-ілюстративного характеру, тобто інформаційно-рецептивних вправ (утворенням дієслів за допомогою префіксів і суфіксів). Вправи контрольно-оцінного характеру містять такі завдання, як-то:

- утворення дієслів за допомогою префіксів від поданих слів;
- складання і запис речень із поданими словами, виділення префіксів;
- робота з тематичним словником: учням пропонується вписати слова з префіксом (наприклад, від-) та дібрати до них слова із протилежним значенням і т. ін.

Метою другого етапу є практичне закріплення словотвірних моделей за допомогою серії лексичних вправ мовного характеру, (некомунікативних), в яких учням пропонується виконувати дії з мовним матеріалом поза ситуацією мовлення, зосереджуючи увагу лише на формі. Наприклад:

- запиши парами спільнокореневі слова з протилежним значенням, виділи префікси, поясни значення слів;
- згрупуй дієслова з однаковими префіксами і запиши їх, в отриманих групах слів визнач відтінки в їх значенні і т. ін.).

Доцільно запропонувати вправи репродуктивно-продуктивного характеру з метою активізації дієслівних форм у мовленні учнів і більш

свідомого засвоєння ними зміни семантики дієслів. Наприклад:

- склади слова за поданими схемами;
- з наведених слів за допомогою суфіксів утвори нові дієслова;
- згрупуй слова з префіксами, що означають приєднання і т. ін.

Учні на прикладах пояснюють зміну семантики дієслів, що відбувається за допомогою зміни або додавання того чи іншого афікса.

Метою третього етапу є активізація лексичних навичок у мовленні. Учні доцільно запропонувати виконати шляхом пошукової та дослідницької діяльності умовно-мовленнєві лексичні вправи, такі як:

- дати відповіді на запитання, вживаючи подані у дужках дієслова;
- вибрати з ряду дієслів одне, що відповідає запропонованій ситуації;

- відгадати слова за поданою характеристикою (наприклад, слово відповідає на запитання "Що зробив", спільнокореневе з ним "малював");

- за визначений час записати якомога більше дієслів, утворених такими способами: префіксальним за допомогою префіксів: в-, уві-, ви-, від, до, з- та інших; суфіксальним за допомогою суфіксів: -а-, -я-, -и- та інших; префіксально-суфіксальним за допомогою префіксів та суфіксів: в-, -ся; ви-, -ся; від-, -ся;

- запропоновані вчителем дієслова розібрати за будовою і пояснити, за допомогою яких афіксів утворилося нове слово і т. ін.

Мета четвертого етапу полягає у закріпленні дієслівної лексики в мовленні школярів шляхом застосування дієслівних форм у повсякденній мовленнєвій практиці. Задля цього учням можна запропонувати вправи типу:

- записати дієслово, що найбільш точно відповідає поданій ситуації, користуючись тематичним словником, добрати до нього синоніми;

- записати якомога більше дієслів, що відповідають даній моделі, або утворити дієслово за допомогою поданої схеми;

- зробити усний (або письмовий) опис малюнка (картини);

- закінчити оповідання за поданим початком;

- придумати початок оповідання за поданим кінцем і т.ін.

Апробація на практиці означеної методики дозволила нам простежити певні позитивні тенденції збагачення словникового запасу учнів старших класів допоміжної школи дієслівними формами, з-поміж них:

- усвідомлення семантики дієслівної лексики і семантичних відтінків, що надають дієсловам афікси, залежить від розуміння учнями словотворчої ролі афіксів у слові;

- частотність вживання афіксальної дієслівної лексики та її різноманітність у мовленні учнів визначається якістю розуміння та розмежування учнями семантики дієслів;

- якість використання лексичного матеріалу залежить від раціонального поєднання системи вправ мовного та мовленнєвого характеру, їх максимальною насиченістю матеріалом, що підлягає свідомому засвоєнню;

- активізація засвоєних дієслівних форм у мовленні учнів визначається адекватною мотивацією щодо ситуації спілкування.

Висновки. Отже, у системі навчання української мови учнів допоміжної школи особливе місце посідає збагачення їхнього словникового запасу як один із основних напрямків у роботі з розвитку мовлення. Вивчення рідної мови передбачає оволодіння мовленнєвими засобами, а саме, словами та їх формами, розуміння їх значень і вміння використовувати лексичні одиниці якомога точніше і доречніше в навчальній діяльності та повсякденному спілкуванні. Дієслово, як один з головних компонентів речення, сприяє вираженню значення головної ідеї висловлювання, а також забезпечує найбільш точне і вдале його оформлення. Використання запропонованої у статті методики роботи зі збагачення словникового запасу учнів старших класів допоміжної школи дієслівними формами допоможе розширити потенційні можливості школярів щодо свідомого та активного вживання ними дієслів як у писемному, так і в усному мовленні.

Список використаних джерел

1. Аксенова А.К. Методика обучения русскому языку в специальной (коррекционной) школе [учеб. для студ. дефектол. фак. педвузов] / Алевтина Аксенова. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 320 с.
2. Бадер В.І. Удосконалення мовленнєвого розвитку молодших школярів / Валентина Бадер // Педагогіка і психологія. – 1998. – №4. – С. 31-36.
3. Вавіна Л.С. Розвиток зв'язного мовлення учнів 5–х – 9–х класів допоміжної школи: науково–методичний посібник / Людмила Вавіна. – К.: 2001. – 144 с.
4. Выготский Л.С. Мышление и речь / Лев Выготский. – М.: Издательство "Лабиринт", 2008. – 358 с.
5. Варзацька Л.О. Активізація мовленнєвої діяльності учнів / Л. Варзацька // Початкова школа. – 1991. – №2. – С. 28–31.
6. Державний стандарт спеціальної освіти. – К., 2004. – 361 с.
7. Кравець Н.П. Концепція мовної та читацької освіти учнів допоміжної школи / Ніна Кравець // Дефектологія. – 2001. – №2. – С.35–41.
8. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность / Алексей Леонтьев. – М.: Просвещение, 1969. – 214 с.
9. Програми для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей. Українська мова 5–9 класи /

Укладач – Н.П.Кравець. – Київ: Інкунабула, 2008. – 140 с.

10. Хорошковська О. Розвиток українського мовлення молодших школярів / Олена Хорошковська // Початкова школа. – 1997. – №8. – С. 14-16.

This article addresses the problem of enriching the vocabulary of high school students at a special school verbal forms, proposed a system of exercises designed to enrich the vocabulary of students, defined pedagogical conditions under which such work is carried out efficiently.

Keywords: children with deviations in intellectual sphere, vocabulary enlarging, verb forms.

Отримано 21.9.2013

УДК 376.1-056.34:792

К. О. Зелінська

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ АРТТЕРАПІЇ У ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ ДІТЕЙ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ВАДАМИ

У статті розглядаються можливості використання засобів арттерапії у процесі розвитку комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами.

Ключові слова: розвиток, комунікативні уміння, діти з інтелектуальними вадами, засоби арттерапії, імаготерапія, театральна діяльність, пальчиковий театр, ляльковий театр.

В статье рассматриваются возможности использования средств арттерапии в процессе развития коммуникативных умений детей младшего школьного возраста с интеллектуальными нарушениями.

Ключевые слова: развитие, коммуникативные умения, дети с интеллектуальными нарушениями, средства арттерапии, имаготерапия, театральная деятельность, пальчиковый театр, кукольный театр.

Сучасний етап розвитку суспільства ставить перед освітою нові завдання, спрямовані на істотне посилення уваги до навчання, виховання й розвитку особистості. Завдання покращення підготовки